e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

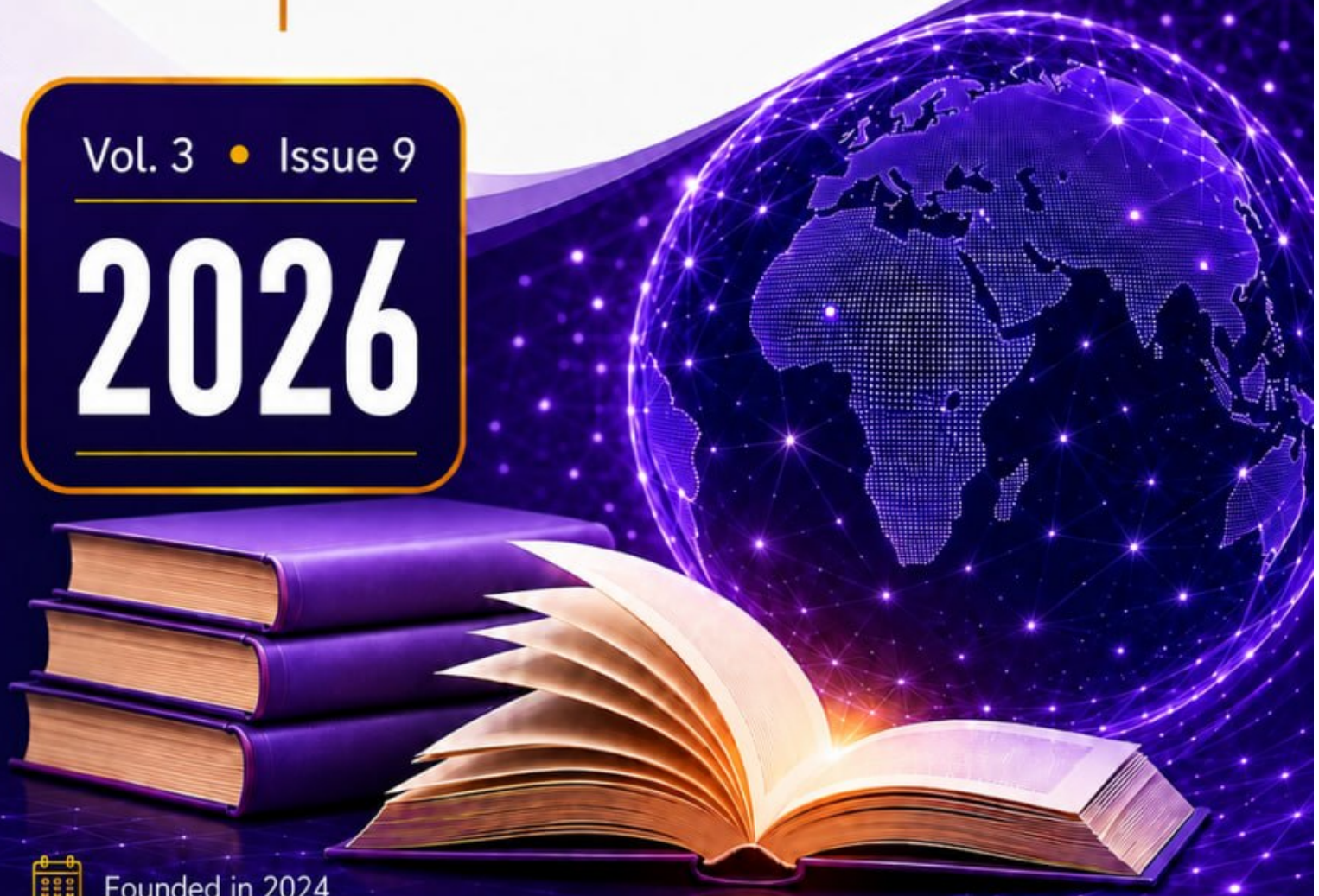

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/ecyps278

HUQUQNING MADANIYATLARARO MOHIYATI: UNIVERSALLIK VA MILLIY-HUQUQIY O‘ZIGA XOSLIK

Nishonov Dilmurodjon

O‘zbekiston Milliy universiteti, mustaqil izlanuvchi.
e-mail: d.nishonov@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0007-5199-7292

Annotatsiya.

Huquq odatda davlat tomonidan belgilangan va majburiy kuch bilan ta’minlanadigan normalar tizimi sifatida tavsiflanadi. Biroq turli madaniy muhitlar o‘zaro kesishayotgan sharoitda bunday ta’rif huquqning real ijtimoiy hayotini to‘liq ochib bera olmaydi. Maqolada huquq madaniyatlararo fenomen sifatida tahlil qilinib, huquqiy norma, madaniy ma’no, mahalliy ijtimoiy amaliyot va universal huquqiy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabat ko‘rib chiqiladi. Huquqiy plyuralizm, huquqiy transplant, “huquqiy irritant”, huquqlarni mahalliylashtirish va madaniy tarjima konsepsiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Universalizm va madaniy relativizm qarama-qarshiligini mutlaq ziddiyat sifatida qabul qilish o‘rniga, inson qadr-qimmati va asosiy huquqlarni cheklanmaydigan normativ minimum sifatida saqlagan holda, ularning ijtimoiy ifodasi madaniy muloqot orqali shakllanishi mumkinligi asoslanadi. Natijada huquqning madaniyatlararo amal qilishini izohlovchi kontekstual-dialogik model taklif etiladi. Model normativ yadro, madaniy kontekst, huquqiy tarjima, huquqlar filtri va dialogik verifikatsiya bosqichlarini birlashtiradi. O‘zbekiston huquqiy makoni misolida davlat huquqi, xalqaro standartlar va tarixiy-madaniy tajriba o‘rtasidagi munosabatlarni talqin qilish imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: huquq, madaniyatlararo fenomen, huquqiy plyuralizm, huquqiy madaniyat, universalizm, madaniy relativizm, dialog.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ СУЩНОСТЬ ПРАВА: УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВАЯ СПЕЦИФИКА

Нишонов Дилмуроджон

Национальный университет Узбекистана, независимый исследователь.

Аннотация.

Право обычно определяется как система норм, установленных государством и обеспеченных принудительной силой. Однако в условиях взаимодействия различных культурных сред такое определение не позволяет в полной мере раскрыть реальное социальное функционирование права. В статье право анализируется как межкультурный феномен и рассматривается взаимосвязь между правовой нормой, культурным смыслом, локальной социальной практикой и универсальными правовыми ценностями. Проводится сравнительный анализ концепций правового плюрализма, правового трансплантa, «правового раздражителя», локализации прав и культурного перевода. Вместо понимания противостояния универсализма и культурного релятивизма как абсолютного противоречия обосновывается положение о том, что при сохранении человеческого достоинства и основных прав в качестве неограничиваемого нормативного минимума формы их социального выражения могут формироваться посредством культурного диалога. В результате предлагается контекстуально-диалогическая модель, объясняющая межкультурное функционирование права. Модель объединяет нормативное ядро, культурный контекст, правовой перевод, фильтр прав и диалогическую верификацию. На примере правового пространства Узбекистана раскрываются возможности интерпретации взаимодействия государственного права, международных стандартов и историко-культурного опыта.

Ключевые слова: право, межкультурный феномен, правовой плюрализм, правовая культура, универсализм, культурный релятивизм, диалог.

THE INTERCULTURAL NATURE OF LAW: UNIVERSALITY AND NATIONAL LEGAL SPECIFICITY

Nishonov Dilmurodjon

National University of Uzbekistan, Independent Researcher.

Abstract.

Law is commonly defined as a system of norms established by the state and enforced through coercive authority. However, in contexts where different cultural

environments intersect, such a definition does not fully capture the actual social functioning of law. This article analyzes law as an intercultural phenomenon and examines the relationship between legal norms, cultural meanings, local social practices, and universal legal values. The concepts of legal pluralism, legal transplants, "legal irritants," the localization of rights, and cultural translation are comparatively analyzed. Rather than treating the opposition between universalism and cultural relativism as an absolute contradiction, the article argues that, while human dignity and fundamental rights should be preserved as a non-derogable normative minimum, their social expression may be shaped through cultural dialogue. As a result, a contextual-dialogical model is proposed to explain the intercultural functioning of law. The model integrates the stages of a normative core, cultural context, legal translation, a rights filter, and dialogical verification. Using the legal context of Uzbekistan as an example, the article demonstrates possibilities for interpreting the relationship among state law, international standards, and historical-cultural experience.

Keywords: law, intercultural phenomenon, legal pluralism, legal culture, universalism, cultural relativism, dialogue.

Kirish. Huquq haqida gap ketganda, koʻpincha uning eng koʻzga tashlanadigan shakli — qonun, kodeks, sud qarori yoki davlat organining majburiy koʻrsatmasi nazarda tutiladi. Bu yondashuv huquqning institutsional tabiatini toʻgʻri koʻrsatadi, ammo normaning jamiyatda qanday "yashashi" masalasini ikkinchi planga surib qoʻyadi. Bir xil mazmundagi huquqiy qoida turli tarixiy va madaniy muhitlarda bir xil qabul qilinmaydi, chunki inson huquqiy matn bilan boʻsh ijtimoiy makonda uchrashmaydi. Uning huquqni anglashiga til, oila va jamoa tajribasi, diniy-axloqiy tasavvurlar, davlatga ishonch, adolat haqidagi kundalik qarashlar va avvalgi huquqiy amaliyotlar ta'sir koʻrsatadi. Shu sababli huquqni madaniyatdan ajratilgan sof normativ konstruksiya sifatida tasavvur qilish metodologik jihatdan qulay boʻlsa-da, real huquqiy hayotning murakkabligini toʻliq ifodalamaydi.

Madaniyatlararo nuqtayi nazar huquqning ana shu "ikkinchi hayoti"ni tadqiqot markaziga olib chiqadi. Bunda masala faqat turli davlatlarning qonunlarini qiyoslashdan iborat emas. Asosiy savol shundan iboratki, muayyan huquqiy gʻoya boshqa madaniy muhitga kirganida uning ma'nosi qanday oʻzgaradi, qaysi unsurlar saqlanadi, qaysilari mahalliy til va ijtimoiy tajriba orqali qayta talqin qilinadi va qaysi nuqtada madaniy farq inson huquqlarini buzishni oqlash vositasiga aylanishi mumkin. Huquqni madaniyatlararo fenomen sifatida koʻrish aynan shu uch yoʻnalishni — normaning koʻchishi, ma'noning oʻzgarishi va normativ chegaraning saqlanishini — bir vaqtning oʻzida tahlil qilishni talab etadi.

Huquqiy plyuralizm nazariyasi bu masalani tushunish uchun muhim boshlangʻich nuqtani beradi. J. Griffits huquqiy hayotda bitta markazdan boshqariladigan yagona normativ tartib mavjud degan tasavvurni tanqid qilib, bir ijtimoiy makonda bir nechta normativ tartiblarning yonma-yon va ba'zan raqobat holida mavjud boʻlishiga e'tibor qaratgan [1]. B. Tamanaha huquqiy plyuralizmni tarixiy shakllardan zamonaviy global jarayonlargacha kuzatib, davlat huquqi bilan bir qatorda mahalliy, diniy, korporativ, transmilliy va boshqa normativ tartiblar ham odamlarning real xatti-harakatlariga ta'sir koʻrsatishini koʻrsatadi [2]. Bu fikr huquqning davlat bilan aloqasini inkor etmaydi; aksincha, davlat huquqining boshqa normativ manbalar bilan qanday munosabatga kirishishini oʻrganishga imkon beradi.

V. Menski qiyosiy huquqni aynan shunday koʻp qatlamli maydon sifatida talqin qiladi. Uning yondashuvida huquq davlat tomonidan belgilangan norma, ijtimoiy-madaniy tartib va axloqiy-diniy qadriyatlar oʻrtasidagi doimiy oʻzaro ta'sirda shakllanadi [3]. P. Berman esa globallashuv sharoitida bir akt yoki bir shaxs bir vaqtning oʻzida bir nechta huquqiy va kvazi-huquqiy rejimlar bilan qamrab olinishi mumkinligini koʻrsatib, bunday normativ "gibridlik"ni yoʻqotish emas, balki boshqarish zarurligini ta'kidlaydi [4]. Demak, madaniyatlararo huquqning vazifasi barcha huquqiy farqlarni yagona modelga keltirish emas; muhimroq vazifa — ular oʻrtasidagi toʻqnashuv va oʻzaro ta'sirning legitim chegaralarini aniqlashdir.

W. Twiningning global yurisprudensiya haqidagi qarashlari ham huquqshunoslikning faqat Gʻarb huquqiy tajribasidan kelib chiqadigan tushunchalar bilan chegaralanib qolmasligi kerakligini koʻrsatadi [5]. "Huquq" deb ataladigan hodisa turli sivilizatsiyalarda turlicha institutsional shakl olgan: ayrim jamiyatlarda yozma qonun markaziy oʻrin egallagan boʻlsa, boshqalarida odat, diniy talqin, hakamlik, mahalliy yarashtirish yoki jamoaviy mas'uliyat kuchli boʻlgan. Shu bois madaniyatlararo tahlil "qaysi tizim rivojlanganroq?" degan ierarxik savoldan koʻra, "qaysi normativ muammo qanday madaniy va institutsional vositalar orqali hal qilinmoqda?" degan savolni afzal koʻradi.

1-jadval. Huquqni turli metodologik yondashuvlarda talqin qilish

Mezon	Huquqiy universalizm	Madaniy relativizm	Madaniyatlararo-huquqiy yondashuv
Asosiy nuqta	Umumiy va bir xil standartlar	Mahalliy madaniy oʻziga xoslik	Umumiy normativ minimum va kontekstual talqin
Huquq manbai	Davlat va xalqaro normalar	Madaniyat, odat, an'ana	Davlat huquqi + ijtimoiy normativ muhit
Farqqa munosabat	Bir xillikka yaqinlashtirish	Farqni mutlaqlashtirish	Farqni saqlagan holda huquqiy muloqot

ISSN 3060-5059 (Online)

	xavfi	xavfi	
Inson huquqlari	Universal va bevosita mezon	Mahalliy qadriyatlarga bog‘liq talqin	Cheklanmaydigan huquqlar minimumi + legitim kontekstualizatsiya
Asosiy metod	Unifikatsiya, harmonizatsiya	Ichki madaniy talqin	Tarjima, qiyoslash, dialogik verifikatsiya
Asosiy xavf	Madaniy imperializm	Huquqbuzarlikni “madaniyat” bilan oqlash	Mezonlarning noaniqlashuvi; shu sababli huquqlar filtri zarur

Jadvaldan ko‘rinadiki, madaniyatlararo-huquqiy yondashuv universalizm va relativizm o‘rtasidagi oddiy murosa emas. U ikkala pozitsiyaning kuchli jihatlarini saqlashga urinadi, lekin ularning xavfli oqibatlariga qarshi qo‘shimcha mezonlar kiritadi. Universalizm huquqiy tenglik, kamsitmaslik va inson qadr-qimmati kabi tamoyillarning mahalliy siyosiy yoki madaniy ixtiyorga to‘liq topshirib bo‘lmasligini eslatadi. Relativistik tanqid esa huquqiy normaning faqat matn sifatida ko‘chirilishi uning ijtimoiy qabul qilinishini kafolatlamasligini ko‘rsatadi. Madaniyatlararo yondashuv uchun asosiy masala “universal yoki mahalliy” tanlovi emas, balki universal normaning mahalliy hayotda qanday ma’noga ega bo‘lishidir.

Bu masala inson huquqlari sohasida ayniqsa keskin ko‘rinadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi turli huquqiy va madaniy an’analarga mansub vakillar ishtirokida ishlab chiqilgan va barcha xalqlar hamda davlatlar uchun umumiy mezon sifatida e’lon qilingan [15]. 1993-yilgi Vena deklaratsiyasi inson huquqlarining universalligi, bo‘linmasligi va o‘zaro bog‘liqligini tasdiqlash bilan birga, milliy va mintaqaviy xususiyatlar, tarixiy, madaniy va diniy kontekstlar ham e’tiborga olinishi kerakligini qayd etadi; lekin bu xususiyatlar davlatlarning barcha inson huquqlarini himoya qilish majburiyatini bekor qilmaydi [14]. Mazkur formula madaniyatlararo huquq uchun muhim: kontekst tan olinadi, ammo u fundamental huquqlarni chetlab o‘tish uchun “istisno” yaratmaydi.

J. Donnelly madaniy relativizmni bir xil emas, turli kuch darajalariga ega pozitsiyalar sifatida ko‘rib chiqadi [12]. Bu yondashuv muhim, chunki amaliy bahslarda “madaniyat” ko‘pincha go‘yoki o‘zgarmas va bir ovozli iroda kabi tasvirlanadi. Aslida esa har qanday madaniyat ichida avlodlar, jinslar, ijtimoiy guruhlar, diniy talqinlar va siyosiy qarashlar o‘rtasida farqlar mavjud. Shu sababli muayyan amaliyotni “bizning madaniyatimiz” deb e’lon qilish uning avtomatik legitimligini anglatmaydi. Madaniyatlararo tahlil uchun “kimning talqini madaniyat nomidan gapirmoqda?” degan savol hamisha ochiq turishi kerak.

A. A. An-Na’im inson huquqlarining samarali universalligi faqat tashqi huquqiy majburlash orqali emas, balki ichki madaniy legitimlik orqali mustahkamlanishini ta’kidlaydi [11]. Uning fikrlarida o‘zaro madaniy dialog ikki tomonlama jarayon sifatida namoyon bo‘ladi: xalqaro standartlar mahalliy an’analarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqishga undaydi, mahalliy madaniyatlar esa inson huquqlarini o‘zlarining axloqiy va tushunchaviy tillarida asoslash imkonini izlaydi. M. Baderin islom huquqi va xalqaro inson huquqlari o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilib, maqosid ash-shari’a, maslaha va baholash erkinligi kabi vositalar orqali ziddiyatlarni konstruktiv talqin qilish mumkinligini ko‘rsatadi [13]. Bu yerda madaniyat “to‘siq” emas, balki huquqiy asoslashning ichki resursiga aylanishi mumkin.

Shu bilan birga, madaniy legitimlik tushunchasi ehtiyotkorlik bilan qo‘llanishi zarur. Mahalliy qabul qilinish huquqning yagona haqiqiylik mezoniga aylansa, ko‘pchilikning odati yoki hukmron guruhning qadriyati zaif guruhlarning huquqlarini siqib chiqarishi mumkin. Masalan, kamsitish, zo‘ravonlik, majburlash yoki shaxsning huquq subyekti sifatidagi maqomini inkor etish tarixiy an’ana bilan asoslangan taqdirda ham, bu holat madaniyatlararo dialogning legitim natijasi bo‘la olmaydi. Demak, madaniyatlararo huquq dialogga ochiq, lekin axloqiy jihatdan neytral emas. Inson qadr-qimmati, tenglik, shaxsiy daxlsizlik va adolatli protsedura singari asosiy tamoyillar dialogning o‘zini ham cheklaydigan normativ chegarani tashkil etadi.

Huquqning bir madaniy muhitdan boshqasiga o‘tishi masalasi qiyosiy huquqda “huquqiy transplant” bahsi orqali keng muhokama qilingan. A. Watson huquq tarixida normalarning bir tizimdan boshqasiga ko‘chirilishi odatiy hodisa ekanini ko‘rsatib, huquq ko‘pincha boshqa jamiyatlarda yaratilgan institutlarni o‘zlashtirish orqali rivojlanishini ta’kidlaydi [6]. P. Legrand esa norma matnini ko‘chirish mumkin bo‘lsa-da, uning madaniy ma’nosini aynan ko‘chirish mumkin emasligini asoslaydi [7]. Chunki huquqiy qoida faqat so‘zlar ketma-ketligi emas; u sud amaliyoti, professional huquqiy til, tarixiy xotira va muayyan jamiyatdagi “normal” haqidagi tasavvurlar bilan birga mavjud bo‘ladi.

G. Teubner bu bahsni “huquqiy irritant” tushunchasi bilan davom ettiradi [8]. Uning fikriga ko‘ra, chetdan olingan norma yangi tizimga oddiy biologik transplant kabi joylashmaydi; aksincha, u mavjud institutlar va ijtimoiy munosabatlarni “bezovta” qilib, kutilmagan o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bu g‘oya madaniyatlararo huquq uchun ayniqsa ahamiyatli. Xalqaro standart, xorijiy kodeks yoki boshqa tizimdan olingan institut yangi muhitda avvalgi ma’nosini to‘liq saqlamaydi. Qabul qiluvchi jamiyat ham uni o‘z holicha yutib yubormaydi; ikki tomonlama moslashuv yuz beradi: norma mahalliylashadi, mahalliy huquqiy madaniyat esa o‘sha norma ta’sirida o‘zgaradi.

S. E. Merry inson huquqlarining transmilliy standartlardan mahalliy ijtimoiy maydonga o‘tishini “vernacularization”, ya’ni huquqlar tilini mahalliy tushunchalar va amaliyotlar orqali qayta ifodalash jarayoni sifatida tahlil qiladi [9; 10]. Bu jarayonda tarjimon rolini faqat tilshunos emas, balki huquqshunos, jamoat faoli, mahalliy lider, o‘qituvchi yoki davlat xizmatchisi ham bajarishi mumkin. Ular xalqaro huquqning abstrakt tilini odamlarning kundalik

ISSN 3060-5059 (Online)

tajribasi bilan bog‘laydi. Biroq bunday tarjima ikki xil xatarga ega: norma haddan tashqari mahalliylashtirilib, uning huquqiy mazmuni yo‘qolishi mumkin; yoki aksincha, mahalliy kontekst e’tibordan chetda qolib, huquq tashqi va begona talab sifatida qabul qilinishi mumkin. Samarali madaniyatlararo huquq ana shu ikki chekka holat o‘rtasida ishlaydi.

C. Geertzning “mahalliy bilim” haqidagi yondashuvi ham huquqni faqat formal qoidalar yig‘indisi emas, balki fakt, ma’no va adolat haqidagi madaniy tasavvurlar tizimi sifatida o‘qishga yordam beradi [19]. Sudning “fakt” deb qabul qilgan voqeasi, taraflarning “haq” deb bilgan talabi yoki jamoaning “adolatli” deb baholagan yechimi har doim ham bir-biriga mos kelavermaydi. Madaniyatlararo vaziyatlarda bu farq yanada sezilarli: bir tomon uchun huquqiy jihatdan neytral bo‘lgan protsedura boshqasi uchun hurmatsizlik, ishonchsizlik yoki jamoaviy mas’uliyatni inkor etish sifatida ko‘rinishi mumkin. Huquqiy institutlar bunday ma’nolarni e’tiborga olishi kerak, lekin protsessual tenglik va taraflarning erkin roziligi hisobidan emas.

Normativ **yadro**
Konstitutsiyaviy tamoyillar, inson qadr-qimmati va fundamental huquqlar

↓

Madaniy **kontekstualizatsiya**
Normaning tarixiy, diniy, til va ijtimoiy muhitdagi ma’nosini aniqlash

↓

Huquqiy **tarjima**
Universal yoki tashqi normani mahalliy tushunchalar bilan mazmunan bog‘lash

↓

Huquqlar **filtri**
Madaniy talqin kamsitish, majburlash yoki fundamental huquqlar buzilishiga olib kelmasligini tekshirish

↓

Dialogik **verifikatsiya**
Turli guruhlar, huquqiy institutlar va mutaxassislar pozitsiyalari orqali talqinni qayta tekshirish

1-rasm. Huquqning madaniyatlararo ishlashining kontekstual-dialogik modeli

Taklif qilinayotgan modelda birinchi bosqich — normativ yadro. Bu bosqichda muhokama qilinayotgan masalaning huquqiy chegaralari aniqlanadi: qaysi konstitutsiyaviy tamoyillar, xalqaro majburiyatlar va fundamental huquqlar bevosita daxldor ekanligi belgilanadi. Bu zarur, chunki madaniyatlararo tahlil huquqiy mezonlardan voz kechish emas. Aksincha, u dialog boshlanishidan oldin muhokama qilinmaydigan minimumni belgilab beradi. Shaxsning qadr-qimmati, qonun oldida tengligi, qiynoq va zo‘ravonlikdan himoya, adolatli sudlov kabi kafolatlar “madaniy farq” sababli susaytiriladigan mezonlar emas.

Ikkinchi bosqich — madaniy kontekstualizatsiya. Bu yerda norma yoki nizoning mahalliy ma’nosi ochiladi: taraflar huquqiy vaziyatni qanday tushunadi, nizoning ortida qaysi qadriyatlar turibdi, muayyan so‘z yoki institutning tarixiy mazmuni nimadan iborat, jamoaviy va individual manfaatlar qanday nisbatda ko‘rilmoqda. Kontekstualizatsiya huquqni “madaniyatga bo‘ysundirish” emas, balki huquqiy qarorning ijtimoiy oqibatlarini to‘g‘ri anglash vositasidir. Uning asosiy talabi — madaniyatni bir xil va o‘zgarmas birlik sifatida tasvirlamaslik. Har qanday guruh ichida turli ovozlar mavjudligi tan olinishi lozim.

Uchinchi bosqich — huquqiy tarjima. Bu oddiy terminologik tarjimadan kengroq. Uning maqsadi huquqiy kategoriya qabul qiluvchi muhitda qanday tushunilishi va qaysi institutlar orqali real ishlashi mumkinligini aniqlashdir. Masalan, “individual huquq” tushunchasi jamoaviy birdamlik kuchli bo‘lgan muhitda faqat individualizm tili orqali tushuntirilsa, qarshilik uyg‘otishi mumkin. Shu huquqni inson sha’ni, oila mas’uliyati, adolat yoki zulmga yo‘l qo‘ymaslik kabi ichki axloqiy kategoriyalar bilan bog‘lash uning mohiyatini o‘zgartirmasdan, ijtimoiy legitimligini kuchaytirishi mumkin. An-Na’im va Baderin yondashuvlarining kuchli jihati aynan shunda: universal talab mahalliy axloqiy til bilan ichki muloqotga kiradi [11; 13].

To‘rtinchi bosqich — huquqlar filtri. Tarjima jarayoni qanchalik madaniy jihatdan ishonarli bo‘lmasin, u zaif tomonlarning huquqlarini yo‘qqa chiqarishga olib kelmasligi kerak. Bu filtr uchta savol orqali ishlashi mumkin: talqin taraflarning teng huquqli subyektligini saqlaydimi; rozilik erkin va majburlashsiz shakllanganmi; natija asosiy huquq va erkinliklarning amaliy mazmunini kamaytirmaydimi? Ushbu savollar madaniy argumentni avtomatik rad etmaydi, lekin uning huquqiy oqibatlarini tekshiradi.

Beshinchi bosqich — dialogik verifikatsiya. Huquqiy talqin faqat davlat organi yoki bitta ekspert nuqtayi nazaridan yakunlanmasligi kerak. Zarur hollarda turli ijtimoiy guruhlar, professional yuristlar, soha mutaxassislari, fuqarolik jamiyati vakillari va ayniqsa, qaror ta’sir qiladigan shaxslarning pozitsiyalari solishtiriladi. Berman tasvirlagan normativ gibridlik sharoitida [4] bunday protsedural mexanizm qarama-qarshi normalarni birdaniga yo‘qotmaydi, ammo ular o‘rtasidagi legitim muvozanatni izlash imkonini beradi. Modelning o‘ziga xos tomoni shundaki, u chiziqli emas: dialogik verifikatsiya dastlabki kontekstual talqinning xato yoki bir tomonlama ekanini ko‘rsatsa, tahlil avvalgi bosqichlarga qaytadi.

O‘zbekiston huquqiy makoni bu modelning amaliy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qiziqarli material beradi. Mamlakatning hozirgi huquqiy tizimi zamonaviy konstitutsiyaviy davlat huquqi va xalqaro huquq standartlari asosida

ishlaydi, biroq huquqiy madaniyat tarixan bir necha qatlamlar ta'sirida shakllangan. Markaziy Osiyo hududida islomiy-huquqiy tafakkur, urf-odat va jamoaviy tartiblar, keyinchalik Rossiya imperiyasi va sovet huquqiy tizimlari, mustaqillik davrida esa milliy konstitutsiyaviylik va xalqaro huquq bilan integratsiya tajribasi bir-birini almashtiribgina qolmay, ayrim hollarda ustma-ust joylashgan. Shu sababli bugungi huquqiy ongni bitta tarixiy manba orqali izohlash qiyin.

2023-yilgi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasida inson huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari va Konstitutsiyaga muvofiq tan olinishi va kafolatlanishi, fuqarolarning qonun oldida tengligi qayd etilgan [16]. Bu qoida madaniyatlararo talqin uchun muhim normativ tayanch beradi: tarixiy yoki mahalliy xususiyatlar huquqiy madaniyatning real qismi sifatida o'rganilishi mumkin, lekin tenglik va inson huquqlariga zid talqinlar konstitutsiyaviy mezondan o'ta olmaydi. H. Rasulov O'zbekistonda huquqiy madaniyatning siyosiy-huquqiy tizim barqarorligi, qonun ustuvorligi va ijtimoiy muvozanat bilan bog'liqligini ko'rsatadi [17]. Madaniyatlararo yondashuv bu bog'liqlikka yana bir o'lchov qo'shadi: qonunga hurmat faqat norma haqida bilish emas, uning ma'nosini jamiyatning adolat haqidagi tasavvurlari bilan bog'lash qobiliyatidir.

Bu nuqtada huquqiy plyuralizmni noto'g'ri tushunishdan ehtiyot bo'lish kerak. Davlat hududida turli normativ qarashlarning mavjudligini tan olish ularning barchasiga bir xil yuridik kuch berish degani emas. Huquqiy plyuralizm deskriptiv darajada jamiyatdagi normativ ko'plikni tushuntiradi; normativ darajada esa qaysi tartib davlat tomonidan tan olinishi, qaysi biri faqat ijtimoiy odat sifatida qolishi va qaysi amaliyot huquqqa zid deb baholanishi alohida masaladir. Madaniyatlararo huquq aynan shu farqni saqlashi kerak. Aks holda, "plyuralizm" tushunchasi huquqiy aniqlikni yemirishi yoki norasmiy bosimni legitimlashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, madaniyatlararo huquqni faqat "G'arb va Sharq" qarama-qarshiligiga keltirish ham yetarli emas. Har bir huquqiy makonning o'z ichki xilma-xilligi bor. Bir mamlakat ichida shahar va qishloq tajribasi, turli avlodlar, professional guruhlar, diniy va dunyoviy qarashlar, raqamli muhitda shakllanayotgan yangi xulq-atvor modellarining huquqqa munosabati bir-biridan farq qiladi. Shu sababli bugungi madaniyatlararo huquq faqat davlatlararo qiyoslash emas, balki bir jamiyat ichidagi turli normativ dunyolar o'rtasidagi muloqotni ham anglatadi. Globalizatsiya va migratsiya bu jarayonni yanada kuchaytiradi: nikoh, meros, mehnat, ta'lim, raqamli platformalar va transmilliy biznes kabi sohalarda bir vaqtning o'zida bir necha huquqiy kutishlar to'qnashishi mumkin.

B. de Sousa Santos huquqni lokal, milliy va global darajalar kesishgan maydon sifatida ko'rib, zamonaviy yuridik tafakkur bunday ko'p markazlilikni hisobga olishi kerakligini ta'kidlaydi [18]. Bu fikr madaniyatlararo fenomen sifatidagi huquqning yana bir muhim xususiyatini ochadi: huquqiy tartiblar nafaqat "yuqoridan pastga" tarqaladi. Mahalliy tajriba ham yuqoriroq normativ darajalarga ta'sir ko'rsatishi, yangi standartlar shakllanishiga turtki berishi mumkin. Huquqiy muloqotning to'liq modeli shuning uchun ikki tomonlama harakatni nazarda tutadi: xalqaro norma mahalliylashadi, mahalliy tajriba esa universal huquqiy tilning mazmunini boyitadi.

Madaniyatlararo yondashuv huquqni qo'llovchi mutaxassisning kasbiy kompetensiyasiga ham yangi talab qo'yadi. Sudya, advokat, mediator yoki davlat xizmatchisi madaniy farqni faqat "qo'shimcha ma'lumot" sifatida bilishi yetarli emas; u normaning turli guruhlar tomonidan qanday qabul qilinishini, huquqiy terminning kundalik tildagi ma'nodan qayerda farq qilishini va taraflar o'rtasidagi kuch nomutanosibligi madaniy argumentga qanday ta'sir qilishini ajrata olishi kerak. Bunday kompetensiya huquqiy mezonlarni yumshatmaydi. Aksincha, u formal jihatdan bir xil qoida amalda turli shaxslar uchun mutlaqo boshqa oqibat berishi mumkinligini oldindan ko'rishga yordam beradi. Shu ma'noda madaniyatlararo savodxonlik zamonaviy yurist uchun etik xushmuomalalik emas, huquqiy faktlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va adolatli protsedurani ta'minlashning bir qismidir.

Bu masala mediatsiya va nizolarni hal etishning boshqa muqobil usullarida yanada yaqqol ko'rinadi. Jamoaviy kelishuv, yarashtirish va murosaga asoslangan mexanizmlar ayrim madaniy muhitlarda rasmiy sudga qaraganda tushunarliroq va ijtimoiy jihatdan qabul qilinadigan bo'lishi mumkin. Biroq murosa har doim ham adolat bilan teng emas. Agar taraflardan biri oilaviy, iqtisodiy, diniy yoki jamoaviy bosim ostida turgan bo'lsa, "kelishuv" shaklan ixtiyoriy ko'rinsa-da, mazmunan erkin rozilikka asoslanmasligi mumkin. Shuning uchun madaniyatlararo protsedura ikki mezonni birlashtirishi lozim: nizoni taraflar tushunadigan ijtimoiy tilda hal etish va shu bilan birga taraflarning protsessual tengligi, huquqiy axborotga kirishi hamda istalgan paytda majburlovsiz pozitsiya bildirish imkonini kafolatlash.

Huquqiy tarjimaning yana bir murakkab sohasi — ko'p tillilikdir. Bir normaning turli tillardagi matnlari grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin, lekin huquqiy kategoriya ortidagi tushuncha bir xil qabul qilinmasligi ehtimoli mavjud. "Dignity", "equity", "privacy", "public interest", "reasonable", "good faith" kabi terminlar turli huquqiy an'analarda o'ziga xos doktrinal yuklamaga ega. Shu sababli qonun yoki xalqaro hujjat tarjimasida so'zma-so'z muvofiqlikning o'zi yetarli emas; terminning tizim ichidagi funksiyasi, sud amaliyotidagi qo'llanilishi va unga yaqin mahalliy tushunchalar ham hisobga olinishi kerak. Legrand va Teubner bahslari shuni ko'rsatadiki, norma boshqa huquqiy tilga o'tganda faqat ifoda shakli emas, uning ishlash muhiti ham o'zgaradi [7; 8]. Bu holat tarjima sifatini huquqiy siyosatning texnik emas, konseptual masalasiga aylantiradi.

Zamonaviy raqamli muhit esa huquqiy plyuralizmni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Transmilliy platforma foydalanuvchisi bir vaqtning o'zida o'z davlatining qonunlari, platformaning shartlari, xalqaro texnik standartlar, to'lov tizimi qoidalari va ayrim hollarda boshqa yurisdiksiyalar talablariga duch keladi. Berman tasvirlagan gibrid normativ makon [4] raqamli munosabatlarda deyarli kundalik hodisaga aylandi. Bu yerda madaniyatlararo muammo faqat qaysi qonun qo'llanishida emas, balki shaxsiy hayot daxlsizligi, so'z erkinligi, iste'molchi huquqi yoki voyaga yetmaganlarni himoya qilish kabi qadriyatlarning turli mamlakatlarda turlicha muvozanatlashtirilishidadir. Platforma uchun yagona global qoida qulay, davlat uchun milliy standart muhim, foydalanuvchi esa o'z huquqiy va madaniy kutishlariga tayangan holda adolatni baholaydi. Demak, raqamli huquq ham tobora madaniyatlararo huquq sifatida namoyon

ISSN 3060-5059 (Online)

bo‘lmoqda.

Huquqiy islohotlar jarayonida xorijiy tajribadan foydalanish ham ushbu metodologiyani talab qiladi. Boshqa davlatda samarali ishlagan institutni qonunga kiritishdan oldin uning qaysi institutsional shartlarga tayanishi, qanday professional madaniyatda shakllangani va qaysi ijtimoiy ishonch mexanizmlari bilan qo‘llab-quvvatlanishi aniqlanishi kerak. Watson huquqiy qarz olish tarixiy taraqqiyotning odatiy vositasi ekanini ko‘rsatgan bo‘lsa [6], Legrand va Teubner qabul qiluvchi muhit normalarga yangi ma’no berishini eslatadi [7; 8]. Shundan kelib chiqib, huquqiy transplantni “tayyor yechimni import qilish” emas, balki uch bosqichli jarayon sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq: avval institutning asl funksiyasi aniqlanadi, keyin mahalliy muhitdagi moslik va qarshilik nuqtalari baholanadi, so‘ng joriy etilgandan keyingi real amaliyot monitoring qilinadi. Bu yondashuv qonun matnidagi formal o‘xshashlikni islohot natijasi deb qabul qilishdan saqlaydi.

Huquqiy kommunikatsiya masalasi ham mazkur yondashuvning markaziy qismidir. Qonun tushunarli bo‘lmasa, uning rasmiy e’lon qilinishi bilan ijtimoiy qabul qilinishi o‘rtasida bo‘shliq paydo bo‘ladi. Bu bo‘shliq, ayniqsa, huquqiy terminologiya kundalik tildan keskin uzoqlashgan yoki fuqarolar davlat institutlari bilan muloqotda o‘zini teng subyekt sifatida his qilmagan sharoitda kattalashadi. Huquqni madaniyatlararo fenomen deb qarash huquqiy axborotni “soddalashtirish” bilangina cheklanmaydi; u norma qanday axloqiy tasavvurga tegayotganini, fuqaro undan qanday adolat kutishini va davlatning rasmiy izohi bilan kundalik tajriba o‘rtasida qayerda tafovut tug‘ilishini aniqlashni talab etadi. Shu nuqtada huquqiy madaniyat qonunni yod bilish emas, norma va adolat o‘rtasidagi munosabatni anglash, huquqiy vositalardan foydalanish va o‘z pozitsiyasini legitim usulda himoya qila olish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Markaziy Osiyo tajribasi kelgusidagi qiyosiy tadqiqotlar uchun alohida ahamiyatga ega. Mintaqa tarixan bir nechta normativ va intellektual an’analar kesishgan hudud bo‘lgani uchun bu yerda huquqni oddiy “Sharq huquqi” yoki “postsovet huquqi” yorlig‘i bilan izohlash yetarli emas. Zamonaviy konstitutsiyaviy institutlar, xalqaro majburiyatlar, diniy-axloqiy meros, mahalliy jamoaviy munosabatlar va sovet davridan qolgan institutsional odatlar turli darajada huquqiy ongga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqot vazifasi bu qatlamlardan birini “asl” yoki “ustun” deb e’lon qilish emas, balki ular konkret huquqiy vaziyatlarda qanday tutashishini aniqlashdir. Masalan, shaxsiy avtonomiya va oilaviy birdamlik, formal protsedura va yarashtirish, davlat nazorati va jamoatchilik ishtiroki o‘rtasidagi nisbatlar empirik material asosida o‘rganilsa, madaniyatlararo huquq nazariyasi mintaqaviy tajriba bilan boyiydi. Bunday tadqiqot universal standartni mahalliylashtirish bilan cheklanmay, mahalliy tajribaning o‘zi umumiy huquq nazariyasiga qanday yangi savollar berishini ham ko‘rsatishi mumkin.

Madaniyatlararo huquqning ta’limiy ahamiyati ham shunda. Qiyosiy huquq kurslarida faqat “common law — civil law” farqlarini sanab o‘tish yetarli emas; talabaga boshqa huquqiy an’anani o‘z tizimining tayyor kategoriyalari bilan o‘lchash xavfi ko‘rsatilishi kerak. Huquq falsafasi esa universallik va madaniy farqni abstrakt bahs sifatida emas, konkret normativ konfliktlar orqali o‘rganishi mumkin. Bunday yondashuv bo‘lajak yuristda ikki qarama-qarshi qobiliyatni birlashtiradi: bir tomondan, inson huquqlari va qonun ustuvorligi bo‘yicha qat’iy mezonni saqlash; ikkinchi tomondan, boshqa normativ tajribani stereotiplarsiz eshita olish. Huquqiy muloqotning sifati ko‘p jihatdan mana shu intellektual intizomga bog‘liq.

Olib borilgan tahlil madaniyatlararo huquq uchun olti metodologik prinsipni ajratish imkonini beradi. Birinchisi — kontekstual birlamchilik: normani qiyoslashdan oldin uning tarixiy va ijtimoiy ma’nosi aniqlanadi. Ikkinchisi — cheklangan ekvivalentlik: o‘xshash institutlar avtomatik ravishda bir xil mazmunga ega deb qabul qilinmaydi. Uchinchisi — huquqlar minimumi: madaniy farq fundamental huquqlarni buzish uchun asos bo‘la olmaydi. To‘rtinchisi — ikki tomonlama tarjima: tashqi norma mahalliy tilga moslashtiriladi, shu bilan birga mahalliy tajriba normaning talqiniga qayta ta’sir ko‘rsatadi. Beshinchisi — protsedural plyuralizm: normativ to‘qnashuvlar imkon qadar turli ovozlarni eshitadigan protseduralar orqali hal etiladi. Oltinchisi — dialogik verifikatsiya: dastlabki talqin turli perspektivalar bilan tekshiriladi va zarur bo‘lsa, qayta ko‘rib chiqiladi.

Ushbu prinsiplar huquqning universalligi bilan uning madaniy shakllari o‘rtasidagi nisbatni aniqroq ko‘rsatadi. Universal huquqiy qadriyatlar barcha jamiyatlarda bir xil institut, bir xil termin va bir xil protsedura shaklida namoyon bo‘lishi shart emas. Ammo shakldagi xilma-xillik mazmundagi asosiy himoyani yo‘qotmasligi kerak. Madaniyatlararo huquqning asosiy vazifasi ham aynan shu: bir tomondan, universal normani abstrakt va tashqi talab holida qoldirmaslik; ikkinchi tomondan, mahalliy o‘ziga xoslikni huquqiy mas’uliyatdan qochish vositasiga aylantirmaslik.

Shu ma’noda huquq madaniyatlararo fenomen sifatida na mutlaq universal kod, na faqat mahalliy odatlarning yig‘indisidir. U turli normativ tillar o‘rtasida doimiy tarjima qilinadigan, bahs qilinadigan va institutsional shaklga keltiriladigan ijtimoiy ma’no tizimidir. Davlat huquqi bu tizimning markaziy va majburiy qatlami bo‘lib qoladi, lekin uning samaradorligi jamiyatdagi madaniy ma’nolar bilan aloqasiga ham bog‘liq. Huquqning kuchi faqat sanksiyada emas; odamlar uning talabini adolat, qadr-qimmat va o‘zaro mas’uliyat haqidagi tushunchalari bilan bog‘lay olganida norma barqaror ijtimoiy amaliyotga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, huquqni madaniyatlararo fenomen sifatida o‘rganish qiyosiy huquq, huquq falsafasi va huquq sotsiologiyasi o‘rtasidagi chegaralarni bir-biriga yaqinlashtiradi. Huquqiy plyuralizm normativ ko‘plikni ko‘rsatadi; huquqiy transplantlar bahsi normaning ko‘chishi bilan ma’noning ko‘chishi bir narsa emasligini ochadi; inson huquqlarini mahalliylashtirish nazariyasi esa universal standartning real hayotga kirishi tarjima va ichki legitimliksiz yetarli emasligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan kontekstual-dialogik model ushbu yondashuvlarni yagona ketma-ketlikka birlashtiradi: normativ yadro aniqlanadi, madaniy kontekst ochiladi, huquqiy tarjima amalga oshiriladi, natija fundamental huquqlar filtri orqali tekshiriladi va turli pozitsiyalar ishtirokida qayta verifikatsiya qilinadi. Bunday yondashuv universallikni bir xillikka, madaniy farqni esa huquqiy istisnoga aylantirmasdan, huquqning turli madaniy

muhitlarda legitim va samarali ishlashini tushuntirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Griffiths J. What is Legal Pluralism? // *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law.* – 1986. – Vol. 18, No. 24. – P. 1–55. – DOI: 10.1080/07329113.1986.10756387. (DOI)
URL: https://doi.org/10.1080/07329113.1986.10756387
2. Tamanaha B. Z. Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global // *Sydney Law Review.* – 2008. – Vol. 30, No. 3. – P. 375–411. (AustLII)
URL: https://classic.austlii.edu.au/au/journals/SydLawRw/2008/20.html
3. Menski W. F. *Comparative Law in a Global Context: The Legal Systems of Asia and Africa.* – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 696 p. – DOI: 10.1017/CBO9780511606687. (Cambridge)
URL: https://doi.org/10.1017/CBO9780511606687
4. Berman P. S. Global Legal Pluralism // *Southern California Law Review.* – 2007. – Vol. 80. – P. 1155–1237. (Southern California Law Review)
URL: https://southerncalifornialawreview.com/2007/09/04/global-legal-pluralism-article-by-paul-berman/
5. Twining W. *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 544 p. – DOI: 10.1017/CBO9780511807374. (Cambridge)
URL: https://doi.org/10.1017/CBO9780511807374
6. Watson A. *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law.* – 2nd ed. – Athens, GA: University of Georgia Press, 1993. – 144 p. (Georgia Press)
URL: https://www.ugapress.org/9780820315324/legal-transplants/
7. Legrand P. The Impossibility of 'Legal Transplants' // *Maastricht Journal of European and Comparative Law.* – 1997. – Vol. 4, No. 2. – P. 111–124. – DOI: 10.1177/1023263X9700400202. (Sage Journals)
URL: https://doi.org/10.1177/1023263X9700400202
8. Teubner G. Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies // *The Modern Law Review.* – 1998. – Vol. 61, No. 1. – P. 11–32. – DOI: 10.1111/1468-2230.00125. (Wiley Online Library)
URL: https://doi.org/10.1111/1468-2230.00125
9. Merry S. E. *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice.* – Chicago: University of Chicago Press, 2006. – 269 p. (Google Books)
URL: https://books.google.com/books?id=DBoZ-orVLj0C
10. Merry S. E. Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle // *American Anthropologist.* – 2006. – Vol. 108, No. 1. – P. 38–51. – DOI: 10.1525/aa.2006.108.1.38. (DOI)
URL: https://doi.org/10.1525/aa.2006.108.1.38
11. An-Na'im A. A. (ed.). *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus.* – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992. – 479 p. (Google Books)
URL: https://books.google.com/books?id=hBGy9X18qRsC
12. Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights // *Human Rights Quarterly.* – 1984. – Vol. 6, No. 4. – P. 400–419. – DOI: 10.2307/762182. (JSTOR)
URL: https://doi.org/10.2307/762182
13. Baderin M. A. *International Human Rights and Islamic Law.* – Oxford: Oxford University Press, 2003. – DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199285402.001.0001. (OUP Academic)
URL: https://academic.oup.com/book/12335
14. *Vienna Declaration and Programme of Action.* – Adopted by the World Conference on Human Rights, Vienna, 25 June 1993. – United Nations. (КНПЧ)
URL: https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf
15. *Universal Declaration of Human Rights.* – Adopted by UN General Assembly Resolution 217 A (III), 10 December 1948. – United Nations. (ООН)
URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights
16. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.* – Yangi tahrir, 30.04.2023.
URL: https://lex.uz/docs/6445147
17. Расулов Х. Правовая культура: социально-политические факторы проблемы // *Общество и инновации.* – 2021. – Т. 2, № 10/S. – С. 335–342. – DOI: 10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp335-342. (inLibrary)
URL: https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp335-342
18. Santos B. de Sousa. *Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization and Emancipation.* – 2nd ed. – London: Butterworths LexisNexis, 2002. – 565 p. (WorldCat)
URL: https://search.worldcat.org/title/50176080
19. Geertz C. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology.* – New York: Basic Books, 1983. – 244 p. (Google Books)
URL: https://books.google.com/books?id=7hyAAAAAMAAJ